

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ВАДИМА ГЕТЬМАНА»**

Факультет управління персоналом, соціології і психології

Кафедра соціології

ЗАТВЕРДЖЕНО:

Науково-методичною радою Університету

Протокол № ____ від ____ 20__ р.

Голова НМР _____ А. М. Колот

**РОБОЧА ПРОГРАМА
НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ**

«СОЦІАЛЬНА СИНЕРГЕТИКА»

рівень вищої освіти	Перший (бакалаврський)
галузь знань	05 «Соціальні та поведінкові науки»
спеціальність	054 «Соціологія»
освітня програма / спеціалізація	Соціальні та медіа-комунікації
тип дисципліни	вибіркова

ПОГОДЖЕНО:

Гарант освітньо-професійної програми

_____ Т.В.Єрескова

РЕКОМЕНДОВАНО:

кафедрою соціології

протокол № ____ від _____

Зав. кафедри _____ О.Б.Гаєвська

ПОГОДЖЕНО:

Директор Центру менеджменту
та моніторингу якості освіти

_____ Т.О. Фролова

KHEY-2020

Розробник(и):

Ільченко Б. В., старший викладач кафедри соціології
e-mail: Bogdan_ilch@ukr.net

Форма навчання -	денна
Семестр-	2
Кількість кредитів	4
Форма підсумкового контролю	залік
Мова спілкування	українська

ЗМІСТ

ВСТУП	4
1. ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ	8
2. ЗМІСТ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ ЗА ТЕМАМИ	9
<i>Змістовний модуль 1. Теоретико-методологічні засади соціальної синергетики..</i>	9
Тема 1. Синергетика як новітня наукова парадигма.	9
Тема 2. Категорії синергетики.	9
Тема 3. Синергетика як постнекласична міждисциплінарна парадигма.	9
Тема 4. Синергетичний аналіз соціальних явищ та процесів.	9
<i>Змістовний модуль 2. Прикладні аспекти соціальної синергетики.</i>	10
Тема 5. Суспільство як відкрита, нелінійна, самоорганізована система.	10
Тема 6. Синергетичні засади соціального управління.	10
Тема 7. Процеси самоорганізації в економіці.	10
Тема 8. Синергетичні засади управління стійким розвитком.	11
3. ПІДСУМКОВЕ ОЦІНЮВАННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ВИВЧЕННЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ (форма підсумкового контролю – залік)	12
4. РЕКОМЕНДОВАНІ ІНФОРМАЦІЙНІ ДЖЕРЕЛА	14
4.1. Основна література	14
4.2. Додаткова література	14

ВСТУП

Навчальна дисципліна «Соціальна синергетика» є однією із складових комплексної підготовки фахівців галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки» спеціальності 054 «Соціологія».

Анотація навчальної дисципліни: Навчальна дисципліна «Соціальна синергетика» спрямована на формування соціологічних компетентностей у студентів спеціалізації «Соціальні та медіа-комунікації». Дисципліна знайомить студентів з новітньою постнекласичною науковою синергетичною методологією.

Курс «Соціальна синергетика» є важливою складовою підготовки спеціалістів-соціологів, адже спрямований на ознайомлення студентів з сучасними науковими методами аналізу соціальних явищ та процесів, прогнозування їх розвитку та розробки ефективних управлінських рішень.

Актуальність синергетичного підходу до вивчення соціальних явищ та процесів обумовлюється турболентністю сучасного суспільства, зростанням динаміки соціальних змін та їх невизначеності, зростанням ролі соціальної самоорганізації.

Тому зростає потреба у вмілому використанні синергетичної методології при аналізі, прогнозуванні та прийнятті управлінських рішень в різних сферах життєдіяльності суспільства.

Для соціолога інтерес представляють як результати вивчення явища соціальної самоорганізації, а також процесів суспільного життя в умовах турболентності, нестійкості та невизначеності, що є предметом «Соціальної синергетики», так і використання синергетичної методології при проведенні конкретних соціологічних досліджень.

Міждисциплінарні зв'язки: навчальна дисципліна «Соціальна синергетика» пов'язана із дисциплінами циклу загальної підготовки (наприклад, «Економічна теорія»), дисциплінами циклу професійної підготовки (наприклад, «Соціологія управління», «Соціологія економіки», «Соціологія конфлікту») та дисциплінами варіативної частини навчального плану (наприклад, «Соціальний діалог», «Соціальні технології»).

Метою дисципліни «Соціальна синергетика» є: формування у студентів правильного розуміння суті, принципів і методів синергетики як новітньої міждисциплінарної наукової парадигми; вмінню застосовувати синергетичну методологію на практиці.

Завдання (навчальні цілі) дисципліни: надати базові знання, що необхідні для аналізу процесів соціальної самоорганізації, соціальних явищ та процесів в умовах турболентності, невизначеності та нестійкості.

Предмет дисципліни «Соціальна синергетика»: процеси соціальної самоорганізації в умовах турболентності, невизначеності та нестійкості.

У результаті вивчення навчальної дисципліни студент повинен набути наступні результати навчання:

1. *Знання*: здатність до критичного осмислення теорій, принципів, методів і понять у сфері професійної діяльності та/або навчання;
2. *Уміння*: поглиблені когнітивні та практичні уміння/навички, майстерність та інноваційність на рівні, необхідному для розв'язання складних спеціалізованих задач і практичних проблем у сфері професійної діяльності або навчання.
3. *Автономність та відповідальність*: формування суджень, що враховують соціальні, наукові та етичні аспекти

Вивчення навчальної дисципліни передбачає формування та розвиток у студентів компетентностей та програмних результатів навчання відповідно до освітньо-професійної (освітньо-наукової) програми «Соціальні та медіа-комунікації».

Інформація про компетентності та відповідні їм програмні результати навчання за освітньої програмою та результати навчання за дисципліною подається у вигляді таблиці (табл. 1).

Матриця відповідності компетентностей результатам навчання за дисципліною «Соціальна синергетика» представлена в табл. 2.

Таблиця 1

Матриця компетентностей та програмних результатів навчання, які формуються під час вивчення навчальної дисципліни відповідно до освітньо-професійної (освітньо-наукової) програми

Шифр компетентності	Компетентності	Шифр програмних результатів	Програмні результати навчання
Загальні компетентності (ЗК)			
ЗК10	Здатність застосовувати знання в практичних ситуаціях.	РН13	Планувати, розробляти та реалізовувати комунікаційну політику організації (підприємства, установи, фірми), стратегій кампанії
Спеціальні (фахові) компетентності (СК)			
СК03	Здатність застосовувати соціологічні поняття, концепції та теорії для інтерпретації соціальних явищ і процесів.	РН08	Обґрунтовувати власну позицію, робити та аргументувати самостійні висновки за результатами досліджень і аналізу професійної літератури

Таблиця 2

Матриця відповідності компетентностей результатам навчання за дисципліною

Компетентності		Результати навчання			
		Знання	Уміння	Комунікація	Автономність та відповідальність
ЗК10	Здатність застосовувати знання в практичних ситуаціях.	+	+		
СК03	Здатність застосовувати соціологічні поняття, концепції та теорії для інтерпретації соціальних явищ і процесів	+	+		+

1. ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Назва теми	Кількість годин										
	Очна форма навчання					Заочна форма			Дистанційна форма		
	Лекції	Практичні (семінарські)	Лабораторні	Індивідуальні	СРС	Континентальні заняття	Індивідуальні	СРС	Заняття в дистанційному режимі	СРС	
Змістовний модуль 1. Теоретико-методологічні засади соціальної синергетики.											
Тема 1. Синергетика як новітня наукова парадигма.	2	4	-	1	8	-	-	-	-	-	
Тема 2. Категорії синергетики.	2	4	-	1	8	-	-	-	-	-	
Тема 3. Синергетика як постнекласична міждисциплінарна парадигма.	4	4	-	2	6						
Тема 4. Синергетичний аналіз соціальних явищ та процесів.	2	4	-	2	6	-	-	-	-	-	
Змістовий модуль II. Прикладні аспекти соціальної синергетики.											
Тема 5. Суспільство як відкрита, нелінійна, самоорганізована система.	2	4	-	1	8	-	-	-	-	-	
Тема 6. Синергетичні засади соціального управління.	2	4	-	1	8	-	-	-	-	-	
Тема 7. Процеси самоорганізації в економіці.	2	4	-	2	8	-	-	-	-	-	
Тема 8. Синергетичні засади управління стійким розвитком.	2	4	-	2	6	-	-	-	-	-	
Усього:	18	32	-	12	58	-	-	-	-	-	
Підсумковий контроль		залік								-	
Разом:	годин	120								-	
	кредитів	4								-	

1. ЗМІСТ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ ЗА ТЕМАМИ

Змістовий модуль I. Теоретико-методологічні засади соціальної синергетики.

Тема 1. Синергетика як новітня наукова парадигма.

Витоки синергетичного світобачення. Синергетичний погляд на світ в працях філософів Стародавнього світу. Міфологічний та синергетичний погляд на світ. Хаос і Космос. Хаос і Порядок.

Поява синергетичних ідей в наукових концепціях Західного світу. Класичний, некласичний та постнекласичний етап розвитку західної науки. Культурно-циклічні теорії (О.Шпенглер, А. Тойнбі, К. Ясперс). Формування синергетичної парадигми та методології в середині ХХ століття. Конвергенція ідей Східної та Західної філософії (І. Пригожин, І. Стенгерс, С. Курдюмов, О. Князева).

Системно-синергетичний принцип єдності та цілісності світу. Актуальність синергетики як постнекласичної парадигми. Об'єкт, предмет та методологія синергетики.

Тема 2. Категорії синергетики.

«Порядок» та «хаос» в синергетиці. Категорія складності. Необхідність та випадковість. Відкритість та нелінійність системи. Категорія «рівноваги» та «нерівноваги». Термодинамічна рівновага. I-ий та II-ий закони термодинаміки.

Соціальна ентропія та інформація (негентропія). Флуктуації та точка біфуркації як синергетичні категорії.

Дисипація. Аттрактори та аттрактивні системи. Точки біфуркації та траєкторії розвитку складних систем. Позитивний та негативний зворотній зв'язок.

Тема 3. Синергетика як міждисциплінарна парадигма.

Постнекласичні засади синергетики та соціальної самоорганізації. Синергетика як «новий діалог Людини з Природою». Міждисциплінарний зміст синергетики та теорії самоорганізації.

Діалектика та синергетика: спільне та відмінне. Кібернетичні засади аналізу соціальних явищ та процесів. Закон необхідного розмаїття У. Ешбі.

Принципи системного підходу при аналізі соціальних явищ та процесів: синергетичний погляд. Ключові положення тектології О. Богданова, їх синергетична інтерпретація.

Критика синергетичних підходів до аналізу соціальних явищ та процесів.

Тема 4. Синергетичний аналіз соціальних явищ та процесів.

Соціальна самоорганізація: сутність та форми прояву. Нерівноважність соціальних систем: передумови та наслідки. Самоорганізаційні моделі соціальних змін та проблема

соціального порядку. Соціальна система як відкрита, динамічна (нерівноважна) система, яка розвивається нелінійно.

Дисипація та формування аттракторів в соціальній системі: передумови та форми прояву. Точка біфуркації в соціальних системах та їх наслідки. Траєкторія розвитку соціальної системи.

Соціальна самоорганізація на мікрорівні. Малі соціальні групи та організації. Соціальна самоорганізація на мезорівні: соціокультурні аспекти. Соціальна самоорганізація на макрорівні: формування національної самосвідомості.

Змістовий модуль II. Прикладні аспекти соціальної синергетики.

Тема 5. Суспільство як відкрита, самоорганізована та самокерована система.

Суспільство як система, що перебуває у стані нерівноваги. Передумови та наслідки нерівноважності в суспільстві. Соціальні конфлікти як джерела флуктуацій та ентропії. Ефективне управління суспільством як джерело негентропії. Соціальні інститути як прояв соціальної самоорганізації. Аттрактори в соціальних системах: формування нового порядку. «Дивні» аттрактори.

Точки біфуркації в суспільстві: сутність, передумови та наслідки. Синергетичний зміст соціальних трансформацій (змін). Еволюційний та революційний характер розвитку суспільства.

Соціальні трансформації (зміни) у відкритому (демократичному) та закритому (тоталітарному) суспільстві: порівняльний аналіз.

Тема 6. Синергетичні засади соціального управління.

Класичні та постнекласичні підходи до управління. Сучасна управлінська теорія та теорія самоорганізації: точки дотику. Сучасні концепції менеджменту та синергетика. Синергетичні принципи державного та соціального управління. Ефективне управління та зростання негентропії в суспільстві.

Державне регулювання та саморегулювання (самоорганізація) соціальних систем: необхідність збалансування. Форми ефективного зворотного зв'язку. Діалог між владою та суспільством: принципи, механізми та інструменти.

Процеси децентралізації та розвиток місцевого самоврядування: синергетична інтерпретація. Синергетичні принципи управління організацією.

Тема 7. Процеси самоорганізації в економіці.

Принцип «невидимої руки» .А. Сміта. Самоорганізовані та самокеровані процеси в економіці. Ринок як механізм самоорганізації. Кооперація та конкуренція: синергетичний аналіз.

Функціонування підприємства як результат ресурсного взаємообміну (інформаційні, трудові, фінансові ресурси) із зовнішнім середовищем. Організація та самоорганізація інноваційної діяльності. Кооператив та кластер як самоорганізована та самокерована система.

Тема 8. Синергетичні засади управління стійким розвитком.

Концепція стійкого розвитку суспільства. Необхідність збалансування економічних, соціальних та екологічних інтересів як передумова стійкого розвитку. Системно-синергетичний характер процесу стійкого розвитку. Принципи системно-синергетичного управління стійким розвитком.

Формування ефективного зворотнього зв'язку як передумова якісного управління стійким розвитком.

Взаємодія влади та громадянського суспільства як передумова забезпечення стійкого розвитку. Інститут соціального діалогу як механізм управління стійким розвитком.

Перший модуль включає питання 1-4 тем.

Другий модуль складається з питань, що містяться у темах 5-8.

3. ПОРЯДОК ПОТОЧНОГО ТА ПІДСУМКОВОГО ОЦІНЮВАННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ВИВЧЕННЯ ДИСЦИПЛІНИ

Порядок проведення семінарських занять для студентів денної форми навчання.

Системність та активність роботи студента протягом семестру оцінюється за максимальною оцінкою 60 балів із 100, якими оцінюється вся робота, винесена на поточний контроль.

Шкала оцінювання відповідей на семінарських заняттях становить 0-4 бали за кожне семінарське заняття (0 балів – повторне вивчення теми, 2 бали – оцінка «задовільно», «добре», 4 бали – оцінка «відмінно»).

Максимальна кількість балів, яку може набрати студент протягом семестру на семінарах (60 балів), розраховується на підставі реальної кількості занять, відведених згідно з навчальним планом на даний вид роботи (8 семінарів). При цьому враховуються:

для оцінки «задовільно» та «добре» – активність та рівень знань при обговоренні передбачених програмою питань, винесених на семінар;

для оцінки «відмінно» – успішність при виконанні різного роду практичних завдань, що пропонуються для виконання, а також компетенції, які повинні сформуватися у студентів під час даного виду занять (обговорення проблемного питання, кейсу, ситуаційної вправи, презентації тощо).

Форми контролю результатів навчальної діяльності студентів та їх оцінювання

Форми контролю	Максимальна кількість балів		
	Денна форма навчання	Заочна форма навчання	Дистанційна форма навчання
Дискусія з елементами аналізу	5 x 4 бали = 20 балів		
Робота в малих творчих групах	5 x 4 бали = 20 бали		
Семінар-конференція	5 x 4 балів = 20 бали		
Контрольна (модульна) робота	2 x 10 балів = 20 балів		
Презентація і захист індивідуальних (дослідницько-аналітичних) робіт	2 x 10 балів = 20 балів		
Всього:	100 балів		
Представлення результатів науково-дослідних робіт на студентських конкурсах, конференціях, олімпіадах.	Бонусні бали (до 10 балів)		

Порядок проведення контрольних (модульних) робіт для студентів денної форми навчання.

Передбачається виконання 2-х **контрольних (модульних) робіт**. Оцінка **контрольних (модульних) робіт** визначається на основі розроблених кафедрою критеріїв і становить 0-20 балів із 100, якими оцінюється вся робота студентів, винесена на поточний контроль (0-10 балів за кожний модуль).

Перше **контрольних (модульних) робіт** містить питання, що відносяться до тем 1-4, друге – до тем 5-8.

Порядок і час складання **контрольних (модульних) робіт** визначаються кафедрою, включаються до робочої програми і доводяться до студентів на початку семестру.

Результати виконання і захисту завдань самостійної роботи

Написання реферату (есе) за заданою тематикою передбачає висвітлення актуальної соціальної проблеми, пояснення причин її виникнення, визначення тенденцій розвитку, а також формулювання відповідних практичних висновків.

Пошук, підбір та огляд науково-літературних джерел з дисципліни «Соціальна синергетика» за заданою тематикою передбачає формування вмінь та навичок адекватного орієнтування в інформаційному просторі, селекції необхідної інформації та вміння її застосовувати в реальному житті.

Аналітичний (критичний) огляд наукових публікацій має на меті формування в структурі пізнавальної діяльності студента навичок щодо критичного осмислення інформації, її оцінювання відповідно до певних аксіологічних систем та подальшого використання в навчальному процесі.

Участь у наукових конференціях, круглих столах, семінарах, симпозіумах є додатковим чинником активізації пізнавальної активності студента, формування в його дидактичній культурі науково-аналітичної складової.

Оцінювання знань студентів здійснюється за 100-бальною шкалою з подальшим переведенням в традиційну 5-бальну та шкалу за системою ECTS в такому порядку:

Шкала КНЕУ, балів	Оцінка за 4-бальною шкалою	Шкала ECTS
90 – 100	відмінно	A
80 – 89	добре	B
70 – 79		C
66 – 69	задовільно	D
60 – 65		E
21 – 59	незадовільно з можливістю повторного складання екзамену (заліку)	FX
0 – 20	незадовільно з можливістю вивчення дисципліни за індивідуальним графіком у формі додаткової індивідуально-консультативної роботи	F

4. РЕКОМЕНДОВАНІ ІНФОРМАЦІЙНІ ДЖЕРЕЛА

4.1. Основна література

1. Бевзенко Л. Д. Социальная самоорганизация. Синергетическая парадигма: возможности социальных интерпретаций. – К.: Институт социологии НАН Украины, 2002. – 437 с.
2. Білоус В. С. Синергетика та самоорганізація в економічній діяльності: Навч. Посіб. – К.: КНЕУ, 2007. - 376 с.
3. Бранский В. П., Пожарский С. Д. Синергетическая философия истории. – Спб.: 2009. – 311 с.
4. Василькова В.В. Порядок и хаос в развитии социальных систем. Синергетика и теория социальной самоорганизации. С.Пб.: Лань, 1999.
5. Добронравова И.С. Синергетика. Становление нелинейного мышления. – К., 1990.
6. Дорогунцов С. И, Ральчук А. Н. Управление техногенно-экологической безопасностью в контексте парадигмы устойчивого развития: концепция системно-динамического решения. – К: Наукова думка, 2002. – 200 с.
7. Ерохина Е.А. Теория экономического развития: системно-синергетический подход. Н.: НГУ, 1998 г.[электронный ресурс]. Доступ www.ek-lit.aganda.ru/eroh/index.html
8. Жуков В., Скуратівський В. Соціальне партнерство в Україні: Навч. посіб.. — К. : Українська академія державного управління при Президентіві України, 2000.
9. Синергетика и проблемы теории управления. Монография // под ред. А. А. Колесникова. – М.: ФИЗМАТЛИТ, 2004.
10. Тихонов А. В. Социология управления / Издание 2-е. - М.: «Канон», 2007. – 472 с.
11. Философия экологического образования. Под общей ред. Лисеева И. К. - М.: Прогресс-Традиция, 2001. – 416 с.
12. Хищенко В. Е. Самоорганизация: элементы теории и социальные приложения. М.: КомКнига, 2005. – 224 с.

5.2. Додаткова

13. Капица С.П., Курдюмов С.П. Синергетика и прогнозы будущего. М.: 1997.
14. Кіндратець О. М. Формування суспільства сталого розвитку. З.: ЗІДА, 2003.
15. Пригожин И., Стенгерс И. Время. Хаос. Квант. К решению порядка времени. – М., 2001.
16. Пригожин И., Стенгерс И. Порядок из хаоса: новый диалог человека с природой / под ред. В. И. Аршавина. – М.: Прогресс, 1989 г.
17. Пригожин И, Хакен Г. Синергетика. - Москва, 1993.
18. Садеков А.А. Предпринимательство и устойчивое развитие. Донецкий гос. ун-т экономики и торговли им. М.Туган-Барановского. - Донецк : ДонГУЭТ им. М.Туган-Барановского, 2002. – с. 35.
19. Седов Е. А. Информационно-энтропийные свойства социальных систем // ОНС. – 1993. – №5. – С.92-101.
20. Серегина С. Ф. Роль государства в экономике. Синергетический подход. – М.: Дело и сервис, 2002.
21. Синергетика и проблемы теории управления. Под ред. А. А. Колесникова. – М.: ФИЗМАТЛИТ, 2004. – 504 с.
22. Синергетическая парадигма. Человек и общество в условиях нестабильности. – М.: Прогресс-Традиция, 2003. - 584 с.
23. Сталий розвиток суспільства. Навчальний посібник: Програма розвитку ООН. Муніципальна програма врядування та сталого розвитку. – К.2009. с.22.
24. Степин В. С. Саморазвивающиеся системы и постнеклассическая рациональность // Вопросы философии, №8, 2003. – С.7.
25. Цикін В. К. Философские проблемы синергетики. - Суми, 1995.

26. Бранский В. П. Социальная синергетика как постмодернистская философия истории // ОНС. – 1999. - №6. – с.118.
27. Григорьев А. А. Концептуальные модели формирования социального порядка и тенденции их развития // Социально-гуманитарные знания. – 2005. - №2. – с.294-299.
28. Дорогунцов С., Ральчук О. Сталий розвиток — цивілізаційний діалог природи і культури [<http://www.nbuv.gov.ua/articles/vis-nanu/2001-10/4.htm>] // Вісник НАН України, 2001. - №10.
29. Єрохін С. А. Структурна трансформація національної економіки. Теоретико-методологічний аспект. Монографія. – К.: Світ знань, 2002. - 526 с.
30. Зайцев Ю. К. Йозеф Шумпетер та проблеми реформування економіки України. – К.: Таксон, 2000.
31. Занг В. Б. Синергетическая экономика. Время перемен в нелинейной экономической теории. – М.: Мир. – 1999.
32. Князева Е. Н., Курдюмов С. П. Синергетика как новое мировидение // Вопросы философии, 1992 г., № 12. – с.17.
33. Концепція переходу України до сталого розвитку (проект) / за ред. В.І. Ландика, С. В. Семенця, Т. М. Яхтєвої. – с. 5.
34. Михеев В. А. Основы социального партнерства. Теория и политика. – М.: Экзамен, 2001.
35. Норт Д. Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки. – К., 2000.
36. Осауленко О. Г. Сталий соціально – економічний розвиток: моделювання та управління. – К.: Наука, 2000.
37. Пилипенко В. Е., Поддубный В. А., Черненко И. В. Социальный морфогенез: эволюция и катастрофы (синергетический подход). – К.: Наукова думка, 1993 г. – с.61.
38. Проблема информации в свете синергетического историзма. С. В. Бусов Труды гуманитарного факультета СПб БГУИТМО: сборник научных статей /Вт2. Том 1 – 2010. - ст 16.
39. Програма дій «Порядок денний на ХХІ століття». – К.: Інтелсфера, 2000. – 360 с.
40. Руденко Л. Г., Горленко И. А., Олещенко В. И. Украина на пути к устойчивому развитию. – К.: Институт географии НАН Украины, 2000. – с.4.
41. Сапронов В. М. Синергетический подход в исторических исследованиях: новые возможности и трудности применения // ОНС. – 2002. - №4. – с.151-166.
42. Семгин Г. Ю. Социальное партнерство в современном мире. М.: Мысль, 1996 г. – с. 142.
43. Соколенко С. И. Производственные системы глобализации: Сети. Альянсы. Партнерства. Кластеры. К.: Логос, 2002. – 569 с.
44. Социальная синергетика и катастрофы России в эпоху модерна. М.: КомКнига, 2005. – 240 с.
45. Тарасевич В. М. Экономическая синергетика: концептуальный аспект // Економіка і прогнозування.- 2002, №4, С. 56-69.
46. Урсол А. Д. Переход России к устойчивому развитию : Ноосферная стратегия. – М.: ИД «Ноосфера», 1998. С.35
47. Урсол А. Д. Модель опережающего образования: ноосферно-экологический ракурс // Философия экологического образования. Под ред. Лисеева И. К.- М.: Прогресс-Традиция, 2001. – с.65.
48. Шаповалов В. И. Законы синергетики и глобальные тенденции // ОНС. – 2002, №3. С. 141-148.